

Неля Иванова

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас

ПОЛИПРЕФИКСАЛНИТЕ ГЛАГОЛИ В УЗУСА И СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНИТЕ РЕЧНИЦИ В БЪЛГАРСКИЯ И РУСКИЯ ЕЗИК

Abstract: The article deals with the complicated verbal structures of verbal basis with two or more prefixes in contemporary Russian and Bulgarian languages. Some semantic features of these complexes have been analyzed. It is shown how the speaker uses the prefixed verbal words with two and more prefixes to express some communicative and pragmatic effects and to imply own vision on situations being revealed. The examples are from the media discourse, poetic texts and informal communication. Some diagrams with the combination of different prefixes to verbal basis in both Russian and Bulgarian are placed.

Keywords: verbal derivation, prefixes, dictionaries, pragmatic use, Russian, Bulgarian

Функционирането на две и повече представки в глагола е специфична и все още активно проучвана тема. В руската лингвистика тя е била поставена от Л. И. Ройзензон (Ройзензон 1966; Ройзензон 1974). Авторът изследва предимно семантиката на вторичните префикси. Изследването на В. Беляков и М. Гиро-Вебер от 1997 г. е със същата тематика (Беляков, Гиро-Вербер 1997, цит. по Кронхауз 1998: 53). В него се достига до важните изводи, че вторичните представки никога нямат пространствени значения. Авторите посочват, че наборът от значения на вторичната представка е по-беден от този на първичната. Тъй като вторичната представка е лишена от непосредствена връзка с глаголната основа, влиянието ѝ върху нея е ограничено, тя не може да преобразува словообразователните морфемии в нови структурно-семантични типове. Авторите са съгласни с Л. Ройзензон, че значението на втората представка просто се „налага“ върху типовото интегрирано значение на еднопредставъчната глаголна основа, без да променя същността ѝ. Освен това в работата се подчертава, че вторичните представки не влияят на глаголният вид и не могат да се десемантизират. Според В. Беляков и М. Гиро-Вебер предназначението на вторите представки е да внесат във вече съществуващия глагол допълнителни семантични нюанси, а също да превърнат стилово неутралният глагол в „оцветен“. В този смисъл тези представки са сигнал за това, че говорещият е „извън пределите“ на литературния език и официалната реч (пак там).

В съвременната българска лингвистика за двойната префиксация пише Ст. Георгиев, който също подчертава стиловата маркираност на полипрефигираните глаголи. Авторът посочва, че в българския език нараства броят на глаголите с повторна перфективност за финалност, която „в повечето

случаи се придружава от значение за добавяне към цялостно извършвано действие“ (Георгиев 1999: 300). Полипрефигираните глаголи в съвременния български книжовен език са предмет и на отделен дисертационен труд (Атанасова 2011), в който авторката А. Атанасова последователно и задълбочено изследва формалните и семантичните особености на тези глаголи, както и специфичните особености на представките, които участват в полипрефиксацията. Авторката обръща специално внимание на начините на глаголно действие, видообразуването и вида при полипрефигираните глаголи. На полипрефиксацията като реализация на функционална езикова потенциалност в глаголното словообразуване в руския и българския език е посветено и наше по-ранно обширно изследване на глаголните новообразувания (Иванова 2007), в което основните акценти са поставени върху прагматизацията на значението на изходните глаголи с помощта на две и повече представки в руския и българския език и върху съпоставителния аспект на анализа. Като изхождаме от основните изводи на това изследване, тук ще приведем данни от словообразователните речници на двата езика по отношение на фиксирането на полипредставъчните глаголи и реализираните разнообразни комбинаторни възможности на представките при глаголната полипрефиксация, както и примери за функционирането на тези глаголи в разговорната реч и съвременния медиен дискурс, които дават основание за анализ на комуникативния потенциал, реализиран чрез тяхната употреба от говорещите и техните събеседници, разкриващи определени механизми на тяхното образуване и съответно разбиране, особено ценни при изучаване на нашите езици от чужденци.

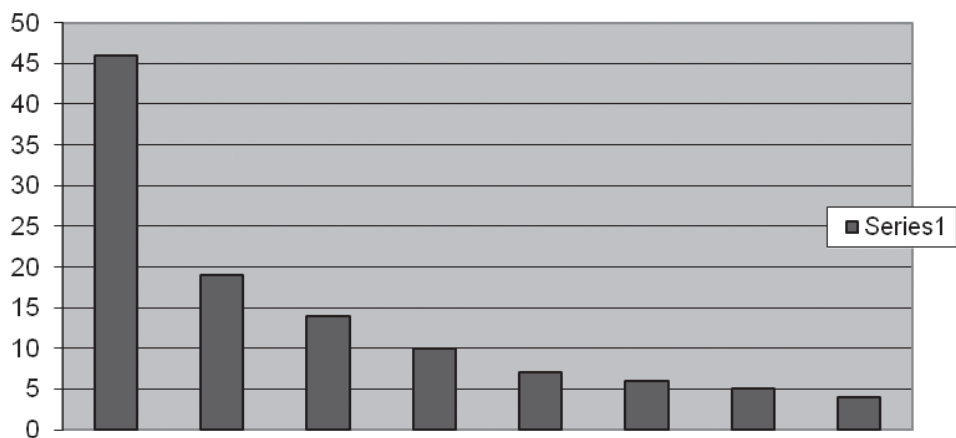
Корпусът на ексцерпирания езиков материал за българския език представлява над 2100 глагола. Източник на изследването е СРСБКЕ 1999, а за многопредставъчните глаголи – данните на информанти.

В руския език фиксираните конструкти са многократно по-малко. Изследването е проведено на базата на следните речници: СРЯ 1981, ТСРЯ 2004 и ССРЯ 2006.

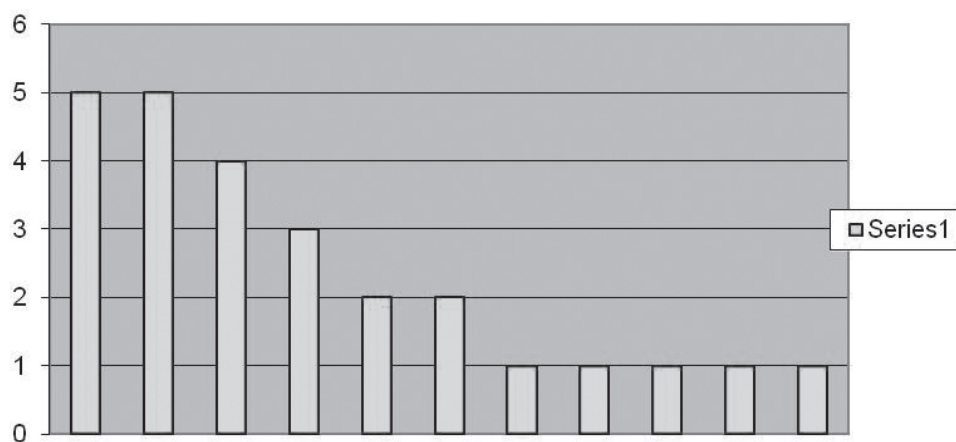
В българския език, според посочения източник, най-голямо е количеството на фиксираните полипрефигирани глаголи с вторичен префикс *по-* (фиг. 3), в процентно съотношение най-голям е относителният дял на полипрефигираните глаголи с форманта *изпо-* (41,44%), следван от *нас-* (18, 52%); *поиз-* (16,72%), *пона-* (16,05%) (фигури 1, 2, 3, 4).

Информантите посочват примери на многопредставъчни глаголни комплекси, такива като *изпопреписвам*, *изпонапреписвам*, *изпопребивам*, *изпозастрелям*, употребявани в емоционалната разговорна реч и реализиращи значението на разпространение на глаголното действие върху много и/или всички обекти.

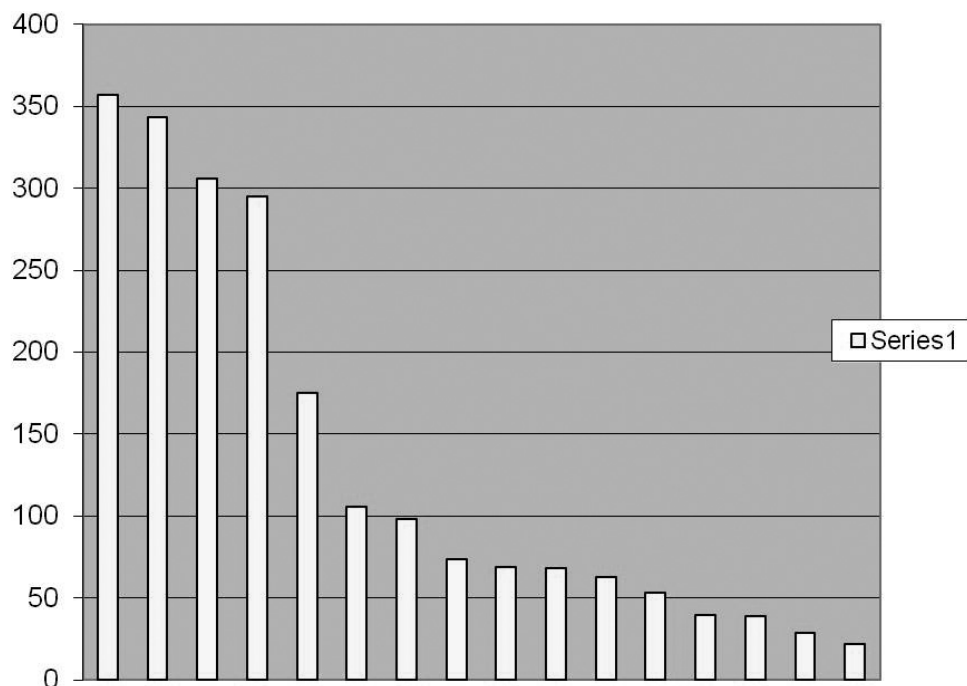
Много голям е процентът на конструктите с форманта *доиз-* (фиг. 5), но трябва да се има предвид, че тези конструкти са предимно оказионални образувания и речниците като правило не ги фиксират последователно:

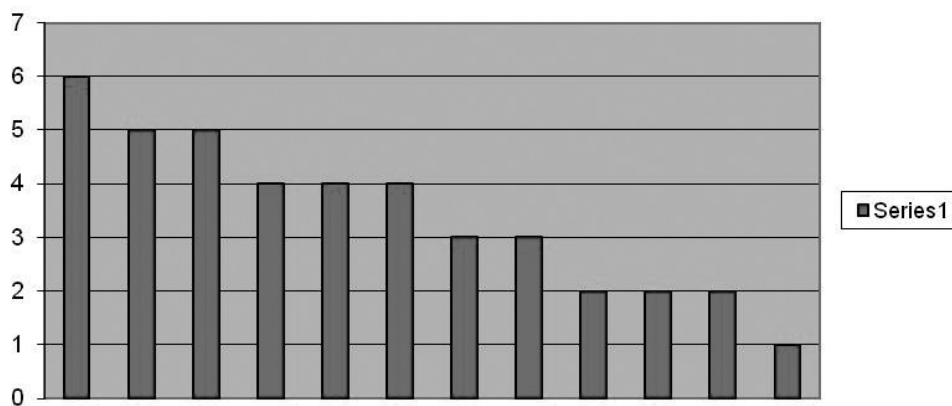
Фиг. 1. Полипрефигирани глаголи с представките *изо-* (41,4%), *изпре-* (12,6%), *изна-* (9%), *израз-* (6%), *изпро-* (5,4%), *изза-* (4,5%), *изо-* (3,6%), с три представки – (17,12%)

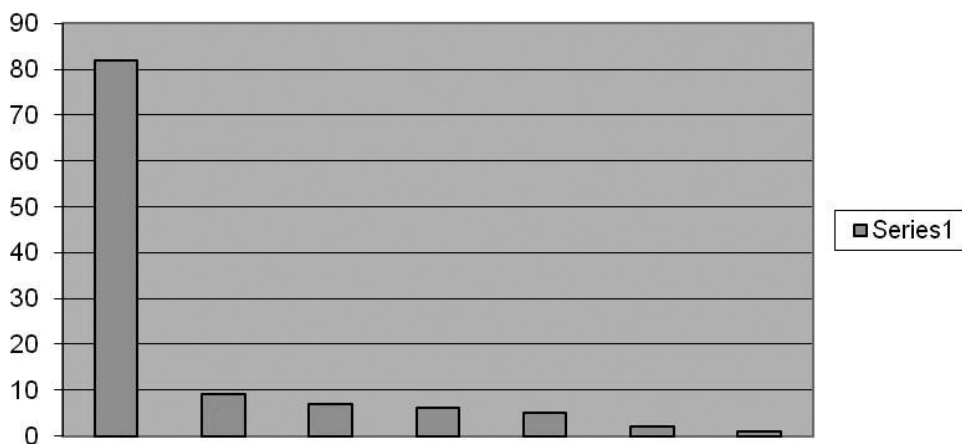
Фиг. 2. Полипрефигирани глаголи с представките *нас-* 18,5%), *надо-* (11,1%), *наиз-* (18,5%), *напри-* (3,7%), *напо-* (3,7%), *нау-* (7,4%), с три представки – (3,7%)

Фиг. 3. Полипрефигирани глаголи с представките *поиз-* (16,7%), *пона-* (16,05%), *поза-* (14,3%), *поо-* (13,8%), *пораз-* (4,9%), *пос-* (3,2%), *попо-* (2,4%), *попод-* (1,3%), *попре-* (8,2%), *попр-* (4,5%), *поот-* 3,1%), *поу-* (1,9%)

Фиг. 4. Полипрефигирани глаголи с представките *зана-* (14%), *запре-* (12%), *зараз-* (9,7%), *зас-* (7%), *запо-* (9,7%), *запро-* (12%), *зао-* (9,7%), *заиз-* (7,3%), *запод-* – (2,4%), с три представки – (4,88%)

Фиг. 5. Полипрефигирани глаголи с представките *доиз-* (73%), *доо-* (8%), *дораз-* (6%), *дос-* (6%), *доу-* (4%), *допо-* (2%), *допод-* (1%)

Интересно е да се отбележи, че в българското езиково съзнание формантът *изпо-* започва да функционира предимно като неделима структура, като своеобразен „гешалт“, който се присъединява към глаголната основа: възможно е да няма реализирана съчетаемост на единичните представки с дадената глаголна основа, но да бъде реализиран полипрефиксен глагол с тяхната комбинация: **изчупя*, **почупя*, но *изпочупя*; **изхапя* **похапя*, но *изпохапя*; **полъжа*, но *изполъжа*; **изпия се*, **попия се*, но *изпонапия се*, а значението на узуалните *изпадам* (*в неловко положение; от класация*) и *попадам* (*в целта*) не съвпадат със значението на глагола *изпопадам* (*от смях*).

Такива факти провокират вниманието на изследователя. Те са характерни и за руския език: например в глаголите *подвсплыть* (*за плавателно средство: изплавам малко, в малка степен*); *подвскопать* (*да разкопая повърхността малко, в малка степен*), в които се реализира такова съчетание от значения на представките, което в узуалното словообразуване (поради противоположните пространствени посоки, изразявани чрез представките *под-* и *вс-*) би било невъзможно.

Употребата на полипрефигирани глаголи без съмнение прави речта ни много по-изразителна. Те представляват икономично и експресивно средство, с което постигаме определен прагматичен ефект на въздействие. При това говорещият сякаш „програмира“ реакцията на събеседника си, внушавайки му своето „виждане“ на ситуацията. Достатъчно е да сравним следните примери, за да стане ясна различната субективна оценка на говорещия за степента на допустимост и лична приемливост на определена ситуация, а също и типичната за разговорната реч склонност към хиперболизиране:

Хапнахме, пийнахме, позамезихме, понапихме се и: Изпонаядохме се, изпонапихме се!

Поразболяхме се преди празника и: Студентите ще се изпоразболеят!

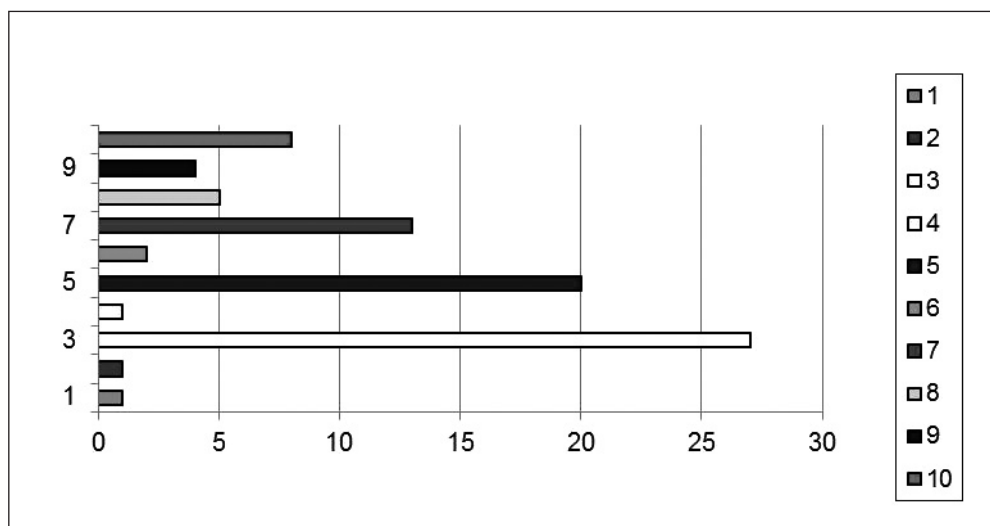
„Реабилитацията“ на собствените действия и техният напълно допустим и приемлив според говорещия резултат се постига чрез употребата на полипредставъчни глаголи с префикса **по-** дори когато семантиката на глагола (в случая ‘*да открадна*’) не допуска степенуване или преходни етапи на действието:

А тази статуетка пооткраднах от представлението (тв интервю, Би Ти Ви 2010).

В руския език с най-голяма фреквентност се отличава полипрефиксният формант от съчетанието на представките **по-** и **на-**. С тях са фиксирани и трикомпонентни структури **распона-**, които се употребяват основно с цел на хиперболизиране на елементите на описвана ситуация:

Понапридумывают всякие бумаги! (разг. реч)

Распонатыкали тут заборов! (тв предаване за самоволно разширяване на вилните зони в Москва)

Фиг. 6. Полипрефиксиран глаголи с представките *довы-, допри-, повы-, поза-, пона-, подза-, поо-, поис-, попри-, пораз-*, които са фиксирани в посочените руски речници в следните процентни съотношения: 1,2%, 1,2%, 23,9%, 1,2%, 24,4%, 2,4%, 15,9%, 6,1%, 4,9%, 9,8%

Възможното степенуване на субективната оценка на дадено събитие, изразено чрез полипрефиксни глаголни конструкции, се експлоатира често и в публицистичната реч, за да бъде представена например липсата на категоричност: *Правителството се **пообърка** за престъпните имоти* (в-к „Сега“, 02.2006), или да се внушат допълнителни нюанси при описване на действието: *Попринажжали его, **понавычеркивал** он все имена, теперь мы спокойные* (тв интервю, 2007).

Но най-чест случай на прагматизация на значението на глаголите с полипрефиксни форманти според нас е хиперболизирането на ефекта на въздействие върху събеседника. Употребата им в тази функция (в българския език обикновено с форманта **изпо-**) се среща при анонс на новини, във вестникарски заглавия и в резюмета на радио- и телевизионни предавания:

Изпохапано дете. Дете бе ухапано от куче във варненския квартал... (в-к „24 часа“, 08.2010)

*Митничари пред съкращение се **изпоразболяха** масово* (Новини по радио „Дарик“, 21.12.2011)

*Предмети **изпопадали** в домовете на варненци след труса. Има сигнали за паднали предмети в домовете на жителите в изброените общини, но няма сгради с нанесени щети* (в-к „24 часа“, 10.2010)

*Бомба **изпотроши** банков клон в Шумен* (тв новини, Нова ТВ, 28.06.2014)

*Стотици **изпочупени** седалки след финала в Бургас* (тв новини, Нова тв, 31.05.2015)

*Излюпилите се набързо <...> за има-няма няколко месеца **изпозастреляли, изпозаклали, изпоизбесили и изпозатрили** с брадви и колове без съд трийсетина хиляди човека* (статия на Б. Дончев, интернет източник <http://www.oshte-info.de-zorata.de/oshte.info/004/2004/.../03.htm>).

Нерядко експресията, имплицирана чрез механизма на глаголната полипрефиксация, получава допълнителна словесна квалификация в речта на говорещия, усилвайки ефекта на неговата позиция. Така например прекомерното увеличаване на населението на Москва в резултат на нерегламентирана миграция е квалифицирано от водещ на телевизионно предаване (2012) с *„обемната и зла дума **понаехали**“ („емким и злым словом: **понаехали**“).*

Полипрефигираните глаголи логично се вплитат и в „експресивната тъкан“ на поетичните текстове, създавайки специфична естетика на тяхното възприемане. Следните стихове принадлежат на перото на известните български поети Христо Смирненски, Дамян Дамянов, Валери Петров:

*Тъмносив каскет, **изпобеляла** блуза. / Дързост в погледа гори, / Алена кръв по одрасканата буза / В тънка ивица струи.* (Хр. Смирненски, *Стихосбирка*. Библиотека за ученика. София, 1999: 14);

*Остани тази нощ! Остани!... Остани!... / И прокарай ръка по лицето ми тъмно... / Като в лист **изпо**мачкан мойте бръчки махни!* (Д. Дамянов, *Още съм жив*. Стихосбирка. София: ИК „Хр. Ботев“, 1993: 3);

*Синьо бръмбарче с чернички клеци / се изкачва от стрък един млад, / стига върха, / досеца се нещо, / **пора**змисля и тръгва назад.* (В. Петров, *Като погледнеш назад*. Избрани стихове и поеми. София, 1969: 32).

С приведените тук примери се опитахме да покажем реализацията на глаголни полипрефиксални корелати в руската и българската разговорна реч, в някои публицистични и поетически текстове, при която говорещият постига семантична нюансираност на речта си и определен прагматичен ефект на експресивно въздействие върху събеседника си.

Изборът на конкретен полипрефиксен формант при това зависи от субективната оценка на говорещия за допустимостта и мащаба на извършваното от него действие.

Намираме основания да смятаме, че някои полипрефиксни форманти функционират като неделими структури: **изпо-**, **изпона-** за българския, **пона-**, **распо-**, **распона-** за руския език. Нарасналият брой от реализирани словообразователни възможности (фиксиран от словообразователните речници) ни позволява да смятаме, че тук става дума за появата на „системни оказионализми“ (термин на Н. В. Валгина) – полипрефигирани глаголи с тези форманти.

Глаголната полипрефиксация е характерна предимно за разговорната реч. Във връзка с нарастващата колоквиализация на езика на съвременните медии ресурсите на този езиков механизъм намират все по-широко приложение на техните страници и ефир както в Русия, така и в България.

Данните от словообразователните речници показват картината на фиксиранияте най-разнообразни комбинации от представки в състава на полипрефигираните глаголи в българския и руския език.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасова 2011:** Атанасова, А. *Полипрефигирани глаголи в съвременния български книжовен език*. Дисертация. София: 2011.
- Беляков, Гиро-Вебер 1997:** Беляков, В., Гиро-Вебер, М. О некоторых свойствах вторичных глагольных приставок. – *Russian linguistics*, 1997, Vol. 21, No 2, pp. 165 – 175.
- Валгина 2003:** Валгина, Н. В. *Активные процессы в современном русском языке*. Москва: Логос, 2003.
- Георгиев 1999:** Георгиев, Ст. *Морфология на българския книжовен език*. Велико Търново: Абагар, 1999.
- Иванова 2007:** Иванова, Н. *Език и потенциалност (руско-български паралели)*. Бургас: Либра Скорп, 2007.

- Кронхауз 1998:** Кронгауз, М. А. *Приставки и глаголы в русском языке: семантическая грамматика*. Москва: Языки русской культуры, 1998.
- Ройзензон 1966:** Ройзензон, Л. И. О многоприставочных глаголах русского языка. – *Русский язык в школе*, 1966, № 6, с. 87 – 95.
- Ройзензон 1974:** Ройзензон, Л. И. *Многоприставочные глаголы в русском и других славянских языках*. Самарканд, 1974.

ИЗТОЧНИЦИ

- СРСБКЕ 1999:** *Словообразователен речник на съвременния български книжовен език*. Под ред. на Й. Пенчев. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 1999.
- СРЯ 1981:** *Словарь русского языка*. Т. 1 – 4. Под ред. А. П. Евгеньева. Москва: Наука, 1981.
- ССРЯ 2006:** *Словообразовательный словарь русского языка*. Под ред. А. Н. Тихонова. Москва: Цитадель-трейд, 2006.
- ТСРЯ 2004:** *Толковый словарь русского языка*. Под ред. С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой. Москва: А Темп, 2004.